

Будинки, як і люди, багато пам'ятають...

(Про музейну експозицію Київського університету імені Бориса Грінченка «Історія архітектурної пам'ятки на Бульварно-Кудрявській 18/2»)

У статті розповідається про створення у приміщенні ректорату Київського університету імені Бориса Грінченка музейної експозиції «Історія архітектурної пам'ятки на Бульварно-Кудрявській 18/2» (нині вул. Воровського, 18/2).

Ключові слова: Київська жіноча торговельна школа імені Пелагеї Терещенко, Третій Георгіївський пересувний шпиталь імені Муравйових-Апостолів-Короб'їних, німецька середня школа №24, Київський інститут удосконалення вчителів.

З-поміж визначних подій, що сталися в Київському університеті імені Бориса Грінченка, відзначимо одну з останніх, що має, на нашу думку, загальнокультурне значення, – це відкриття у грудні 2012 року музейної експозиції «Історія архітектурної пам'ятки на Бульварно-Кудрявській 18/2» у приміщенні ректорату на вул. Воровського (колишній Бульварно-Кудрявській) 18/2.

Університет носить ім'я Бориса Грінченка, яке зобов'язує до праці над собою кожного (як особистості): і студента, і викладача, і науковця.

В Університеті відкрито Музей Бориса Грінченка, що експонує чимало унікальних предметів, цінних прижиттєвих видань письменника, речей побуту, історіографічних матеріалів доби Грінченка. Цінність Музею Бориса Грінченка в його місії. Щороку першокурсники Університету розпочинають заняття із музейної лекції. Музейне заняття стає для них відкриттям і самого університету, і імені Бориса Грінченка, вони долучаються до гринченківської університетської родини [12, с. 58].

Тож і відкриття музейної експозиції «Історія архітектурної пам'ятки на Бульварно-Кудрявській 18/2» – один із складників атмосфери високої духовності, у якій формується в Університеті особистість майбутнього фахівця.

Справді, будинки, як і люди, мають свою історію, свою долю. Вони багато пам'ятають і знають чимало. Вони розкажуть надзвичайно цікаві історії, подарують дивовижні сюжети, розкриють завісу над багатьма таємницями. У цьому переконує музейна експозиція.

У ній представлено фотодокументи та ідентичні речі (підручники, посібники, книги, предмети побуту), які відображають основні періоди життя цієї унікальної споруди.

Експозиція складається із кількох частин, що розкривають історію архітектурної пам'ятки.

Ошатна двоповерхова споруда на Воровського 18/2 з'явилася 1901 року. Сьогодні – це архітектурна пам'ятка початку ХХ століття зі своєю історією, пов'язаною із долею десятків тисяч людей, які у ній перебували – працювали, навчалися. Адже впродовж 110 років будинок функціонував як освітня установа. Поважний вік будівлі обіцяє відвідувачам цікаву мандрівку в минуле...

Її спорудженню кияни завдячують відомому українському меценатові, цукрозаводчикові Миколі Артемійовичу Терещенкові, почесному громадянину міста Києва, який залишив по собі чимало архітектурних споруд, що й нині служать киянам та мешканцям Глухова (меценат був уродженцем гетьманського Глухова).

На першому стенді представлено блакитно-золотий родинний герб Терещенків, на якому містилося промовисте за своїм смислом гасло «Стремлением к общественным пользам».

Справді, добродіяння, прагнення вчинити корисні для суспільства справи – це поклик душі Миколи Терещенка і його родини. На стенді бачимо фото Маріїнського дитячого притулку (на розі нинішньої вул. Паньківської та Микільсько-Ботанічної) – установи, що була першою збудована Миколою у Києві. Нині в цьому будинку працює Інститут психології НАПНУ України.

Добродіяння Терещенків спрямовані насамперед на розвиток освіти й медицини м. Києва, їх перелік зайняв би кілька сторінок. В експозиції представлені найважливіші з-поміж них. Так, Микола підтримав Маріїнське товариство сестер милосердя, назване на честь імператриці Марії Федорівни. Він збудував на вул. Жандармській, 64 будинок для сестер милосердя, церкву Благовіщення, лікарню. На честь цього навіть київська вулиця була перейменована із Жандармської на Маріїнсько-Благовіщенську (нині Саксаганського). Збудований Миколою будинок сестер

милосердя радянська влада перепрофілювала в Інститут удосконалення лікарів, згодом – у Інститут кардіології Стражеска, із 1946 р. – в Інститут гігієни праці і профзахворювань [8].

Меценат збудував нічліжку на вул. Басейній, 16 (нині зруйнована). Він вклав великі кошти у безплатну лікарню цесаревича Миколи (лікарня для чорноробів). Нині в тій будівлі функціонує дитяча спеціалізована клінічна лікарня Охматдит (вул. В'ячеслава Чорновола, 28). На будівництво лікарні дружина Миколи – Пелагея Георгіївна виділила 25 тисяч крб., а для утримання було створено фонд Пелагеї – 20 тисяч крб. [10, с. 30]. Він надавав допомогу тим, хто одужав, при виписці з лікарні. На стенді експонується фото пам'ятника Миколі Терещенку, спорудженого 2007 року лікарями Охматдиту.

Великий внесок Миколи Терещенка у справу освіти Києва. На стенді представлені фотодокументи найважливіших його добродійних освітніх діянь і навіть прохання киян, звернені до нього про допомогу (із матеріалів ДАКу).

Він вносив кошти на утримання 1-ої київської гімназії (зараз будинок Інституту філології Національного університету імені Т.Г.Шевченка), оплачував навчання не менше 10 гімназистів.

100 тисяч крб. Микола Терещенко пожертвував на будівництво 5-ої гімназії (у ній, між іншим, навчався визначний український музикознавець і фольклорист, чоловік Лесі Українки, Климент Квітка), нині навчаються студенти Українського транспортного університету. 13 тисяч крб. меценат виділив на будівництво 4-ої гімназії. Тепер там функціонує поліклініка СБУ.

У збудованому на його кошти приміщенні для міського реального училища працює зараз Київський Національний Університет театру, кіно і телебачення імені І.К.Карпенка-Карого (Ярославів Вал, 40) [9]. У фондах музейної експозиції наявні унікальні архівні матеріали про історичні пам'ятки міста Києва, що викликають у сучасників подив і вдячність родині Терещенків, яка залишила в спадок киянам цінні архітектурні скарби.

1896 року Микола Терещенко заснував Товариство поширення комерційної освіти і пожертвував на його розвиток 329 тисяч 814 крб. 27 коп.

«Хорошо тому жить, кому бабушка ворожит, а в Киеве – дедушка, имею в виду Николу Терещенко», – писав київський журналіст і адвокат Ярош [9]. А «ворожив» меценат ще багатьом і багатьом. Співчутлива його душа була щедрою на милосердя.

Портрети Миколи писали відомі художники М.Врубель, М.Кузнецов. Вони експонуються в

Національному художньому музеї України. Їх фотокопії можна побачити на стенді в університетській експозиції.

Університет висловлює щирю вдячність відомому киевознавцеві і терещенкознавцю Віталію Ковалинському за надану допомогу і матеріали для експозиції.

Наступний стенд представляє експонати, що розповідають про історію жіночої торговельної школи імені Пелагеї Терещенко, для якої Н.Терещенко й збудував приміщення на Бульварно-Кудрявській 18/2, пожертвувавши значну суму (171 тис. 714 крб.) на її будівництво. Збудована на кошти Миколи Терещенка, школа була названа іменем дружини мецената – Пелагеї Терещенко.

Експонати цього періоду – матеріали тогочасної преси, що збереглися в київських архівах. Так, міська дума відвела для будівництва школи ділянку землі на Бульварно-Кудрявській вулиці. Це був пустир, на якому ще залишалися руїни історичної фортифікаційної споруди. Тут не було ніякої рослинності, навіть природного гаю. Але, як і в наш час, кияни протестували проти забудови. Експонуються цікаві статті про це із тогочасної преси.

Наприклад, у «Київському слові» № 429 1900 р. знаходимо статтю Осіпова «Комерція и красоты Киева», у якій він критикує розбудову комерційної освіти. Нарікання зводилося до того, що розвиток комерційної освіти може нашкодити природному інтер'єру міста, гармонії і завершеності краси; його квітучі сади і сквери можуть зникнути від забудови.

Газета «Киевлянинъ» на своїх сторінках 1901 – 1902 років повідомляла про хід будівництва торговельної школи. У 1902 році вона вже зазначила про проведення опоряджувальних робіт у будинку [12].

А вже 19 жовтня цього ж року приміщення було освячене. Тут розпочала роботу єдина не тільки в Україні, а й в усій царській імперії жіноча торговельна школа [10, с.30].

Проект будинку розробив талановитий архітектор і художник Павло Іванович Голландський. Будівництво вела не менш славнозвісна контора київського підрядника Льва Гінзбурга.

В експозиції – матеріали, що розкривають діяльність Павла Голландського, відомого своїми київськими і сімферопольськими спорудами: будинок В.Демченка (нині академія правових наук); садиба О.М.Терещенка (тепер Національна наукова медична бібліотека України); маєток Терещенків у Денишах Житомирської обл. (на жаль, зруйнований); Палац піонерів у

м. Сімферополі, оформлення Сімферопольського музею Тавриди та ін.

П.Голландському належить внутрішній розпис та опорядження будинку Богдана й Варвари Ханенків (нині приміщення Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків у Києві), палацу графині Наталі Уварової на Липках. На стендах представлено малюнки архітектора, його розписи, меморіальна дошка на будинку в м. Сімферополі, де він мешкав у 30-х рр., надані голландськознавцем із Сімферополя Е.Б.Петровою.

Жіноча торговельна школа була трикласною із четвертим підготовчим класом. Сюди приймали дівчаток віком 12 – 15 років, які мали свідоцтво про закінчення курсу двокласного сільського училища. Зараховувалися й ті дівчатка, які склали іспити. Деякі особові справи учениць можна побачити в експозиції (копії з міського архіву Києва) [9].

На утримання школи Микола Терещенко виділив 100 тис. недоторканого капіталу імені Пелагеї Терещенко, не тільки коханої дружини, з якою прожив 46 років і яка померла за три роки до того (1897 р.), а й доброго ангела родини Терещенків [10, с. 30].

Навчальний рік у торговельній школі розпочинався 16 серпня і тривав до 1 червня з різдвяними та великодніми канікулами.

Це був навчальний заклад третього розряду. Школа підпорядковувалася Міністерству торгівлі й промисловості. Керував школою жіночий комітет, до складу якого входили доньки Миколи Терещенка (Марія, Єфросинія, Варвара й Ольга) та його невістки (Єлизавета і Надія). Головою піклувальної ради був зять Миколи Терещенка Богдан Ханенко.

Школа випускала дрібних службовців для невеликих торговельно-промислових закладів – конторників, прикажчиків та бухгалтерів.

1913 року Міністерство торгівлі і промисловості проводило Всеросійську художньо-промислову виставку в Києві. У ній брали участь тільки дві терещенківські торговельні школи: чоловіча (на Подолі) і жіноча. Матеріали виставки можна побачити на стенді. У архівах Києва зберігся художньо-ілюстрований альбом «Всеросійська художньо-промислова виставка 1913 р. в Києві». Між іншим, головним експонатом цієї виставки був літак «Терещенко-5», сконструйований сином Федора Терещенка Федором Федоровичем.

Школа Пелагеї Терещенко представила на виставку роботи учениць – навчальні і прикладні. Викладач П.Кузнецкий – узагальнюючі роз-

робки з досвіду поширення комерційної освіти в Києві, а П.Л.Кованько – підручник комерції [2, 21]. Довідна книга «Весь Київ» (1914 р.) подає педагогічний склад школи (бачимо на фото).

Серед її викладачів був знаний не тільки в Росії, а й у Європі учений, економіст-фінансист Петро Леонідович Кованько (1876-1938).

Привертають увагу відвідувачів підручники, за якими навчалися в тогочасних школах. Унікальні експонати – учнівський щоденник 1917 року та каталог бібліотеки 1914 року.

1914 року Терещенки планували добудувати третій поверх будівлі, але розпочалася війна.

Наступний стенд відтворює період життя споруди в роки Першої світової війни. У ній функціонував Третій Георгіївський пересувний шпиталь імені Муравйових-Апостолів-Короб'їних, що утримувався на кошти родини Федора Терещенка (його доньки Надії Муравйової-Апостолової-Короб'їної) на 120 ліжок.

В експозиції бачимо унікальний документ – листування шпиталю із київською міською управою про надання права користуватися міським садочком для прогулянки поранених, що збереглося в міському архіві [6, с. 30-31].

На стенді представлено фото дружини О.Блока – Любові Дмитрівни (доньки Дмитра Менделєєва), яка працювала сестрою милосердя в одному з Терещенківських госпіталів, а також дружини М.Булгакова Любові Білозерської – теж сестри милосердя.

Життя «ошатного особнячка» на Бульварно-Кудрявській в роки громадянської війни описує М.Булгаков у книзі «Біла гвардія», і в описі можна розпізнати сучасну будівлю на Воровського 18/2 [2, с. 21].

У буремні 20-30 рр. приміщення жіночої торговельної школи залишалося освітнім закладом. У ньому працювали соціально-економічні курси, які невдовзі стали Першою торговельною школою, далі – Четвертою кооперативною профшколою, а на початку 30-х років – кооперативним технікумом [6].

1931 року із вулиці Лютеранської в будинок 18/2, що знаходився уже на перейменованій вулиці Нероновича, перевели німецьку середню школу № 24, так що учні школи навчалися в першу зміну, а технікуму – в другу. Викладання усіх предметів у німецькій СШ велося німецькою мовою.

Школу закрили 1938 року за урядовою постановою про ліквідацію шкіл для нацменшин. Перед Великою Вітчизняною війною вчителі-німці були репресовані – заслані в Сибір та Казахстан.

Фото останнього випуску німецької школи демонструється на стенді. Нам пощастило знайти учнівські зошити 1937 року, тогочасне шкільне приладдя.

У роки окупації Києва газета «Нове українське слово» повідомляла про функціонування у цій споруді школи фольксдойче [5, с. 4]. У ній навчалося 250-300 учнів. Завідувачем школи була фрау Бютнер [11, с. 510-512].

1943 року Київ звільнили, і в приміщенні будинку 18/2 (тепер перейменованій на вул. Воронського) розпочала роботу середня чоловіча школа з російською мовою навчання № 24. Це особлива сторінка життя архітектурної пам'ятки – довжиною майже в сорок років. Школа № 24 спочатку для хлопчиків, а з 1954 року й для дівчаток перебувала за цією адресою до 1972 року, а потім її перевели в нове приміщення на Сирець (вулиця Олени Теліги) [2, с.21].

Упродовж 12 років (1943-1955) школу № 24 очолював колишній командир партизанського загону Д. Є. Стеценко. На стендах і вітринах – цікаві шкільні документи, що для наших сучасників стали вже раритетними. Та найцінніше в цій частині експозиції – люди: вчителі та учні. Так, нам пощастило в архівах відшукати звіти СШ № 24 (тоді Молотовського р-ну м. Києва) за 1946/47, 1947/48 навчальні роки [7].

1944 року найстаршим класом в СШ № 24 для хлопчиків був 7 клас (між іншим, тоді була обов'язковою семирічна освіта). Учні в школі – різновікові. Серед них частина і тих, навчання яких перервала війна. У 1943 році вчителі та учні школи – колишні бійці й партизани, деякі з них ходили з орденами, були й поранені [2, с.21].

Умови навчання важкі: заняття проводилися в три зміни, за партами сиділи по троє. Відвідування падало, коли наставали холодні осінні та зимові дні: не було взуття, одягу.

Чимало особистих матеріалів для експозиції надали колишні учні та випускники школи Ю.М.Сапсай, С.І.Путілін, В.В.Черненко та В.Й.Шестак, відомий киевознавець Д.В. Малаков, доктор наук І.С. Єремеев, О.П. Альошина, В.М.Любарова, син колишнього учителя англійської мови Е.М. Діамант та ін. Унікальні підручники тих часів подарували для експозиції завідувач кафедри природничо-математичних дисциплін Педагогічного інституту К. І. Волинець та заступник директора Університетського коледжу С. І. Дем'яненко.

Школа №24 була елітною: у ній навчалися діти тодішньої партійної номенклатури: син Микити Хрущова (першого секретаря ЦК Компартії України); син Н.Т.Кальченка (голови Ради Міністрів

України); син Д.З.Мануїльського (міністра закордонних справ УРСР); син О.А.Гризи (секретаря Київського обкому Компартії УРСР, пізніше – міністра радгоспів України); син М.Д.Стражеска (відомого лікаря, академіка); внучка відомого архітектора П.Ф.Альошина та ін.

Випускники школи – знані люди України: доктори наук, учені, керівники державних установ, з-поміж них – ректор Національного університету дизайну та технологій, доктор технічних наук Олег Волков (випускник 1960 року); видатний український археолог, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Німецького археологічного інституту Євген Черненко (випускник 1953 року), директор Інституту проблем безпеки АЕС, член-кореспондент НАНУ Олександр Ключников; головний інженер Музею історії Києва Віктор Складенко та ін.

Нам пощастило відшукати серед випускників тільки одного 1949 року – 9 докторів наук (фото на стенді): доктор технічних наук Ігор Єремеев; доктор філософських наук, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія» Вілен Горський; доктор хімічних наук Олександр Васько; доктор технічних наук Сергій Хрущов; доктор технічних наук Дмитро Холмський; доктор технічних наук Костянтин Кальченко; доктор технічних наук Георгій Гогоці; доктор технічних наук Борис Грязнов; доктор технічних наук Юрій Самойленко – відомі, славетні імена в українській та світовій науці.

З-поміж учителів післявоєнного часу залишили пам'ять по собі своєю самовідданою працею педагоги: Осипов Микола Борисович – математик, Діамант Михайло Якович – учитель англійської мови, Сочинська Таїсія Никанорівна – учителька російської мови, Чалієнко Марія Зиновіївна – учителька української мови та літератури, Вінник Яків Олександрович – учитель фізкультури, Іванишина Віра Йосипівна – фізик (мала орден «За бойові заслуги», подруга Ніни Петрівни Хрущової, теж вчителі). Завдяки тому, що Ніна Петрівна була в батьківському комітеті школи, учні, за словами киевознавця Д.Малакова, випускника цієї школи 1955 року, мали булочку в ті голодні роки. [2, с. 21].

У звіті за 1946/47 н. р. подано загальну характеристику школи. 140 учнів харчуються в шкільній їдальні посиленням додатковим харчуванням; 43 школярі отримали безкоштовно черевики та калоші як допомогу від держави; 25-и учням безкоштовно видано підручники. Інтернату в школі не було. Вона була недостатньо вмебльована. У звіті зазначено, що впродовж

1946/47 навчального року придбано 16 столів, 40 табуреток і 50 напівм'яких стільців.

Не вистачало підручників, творів письменників-класиків, наочних посібників, тому їх виготовляли самі учні. Деякі з експонатів готувалися на педагогічну виставку. Книжковий фонд бібліотеки нараховував три тисячі примірників (серед них брошури, періодика, підручники).

1972 року старовинний будинок-красень, що пережив революції та війни, фашистську окупацію, державні перебудови й міські перепланування гостинно прийняв у свої стіни Київський міський інститут удосконалення вчителів, який очолювали директори: Кравчук Людмила Лук'янівна (у 1974 – 1987рр.) та Слюсаренко Віктор Григорович (1987 – 1991 рр.).

Саме в цьому приміщенні були створені перші кафедри майбутнього Київського університету імені Бориса Грінченка.

На початку 80-х років будинок Київського міського інституту удосконалення учителів тимчасово прихистив лабораторію початкового навчання Інституту педагогіки НАПН України і Шевченківське райвно м. Києва (до 1975 р.).

Із 2008 року в цій історичній будівлі зі славним минулим працює мозок і серце Київського університету імені Бориса Грінченка – його ректорат і Вчена рада. У будівлі затишно й комфортно, бо панують у ній інтелект і духовність.

У 2010 році тут відкрився Музей Бориса Грінченка. Але це вже нова сторінка життя архітектурної пам'ятки...

Джерела та література

1. Звід пам'яток історії та культури України. Київ. Кн.І, ч.І. – К., 1999 – С.296.
2. Малаков Д.В. «Моя школа»// Зеркало недели. Украина. – №21 (549). –2005 – 04 червня. – С.21
3. Малаков Д.В. «24-а гвардійська непромокаюча»// Українська столиця. – №7. – 2006. – 13 квітня. – С.28.
4. Довідна книга «Весь Київ» на 1914 р. – К.,1914.
5. «Нове Українське Слово» № 175. – 1942. – 31 лип. – С.4
6. ДАК, ф. 163, оп. 3, спр. 56, арк. 30 – 31.
7. ДАК, ф. 94, оп. 1, спр. 3456.
8. Ковалинський В.В. «Меценати Києва» / В.В.Ковалинський. – К.: Кий. – 1998. – 528 с.
9. Ковалинський В.В. Сім'я Терещенків / В.В.Ковалинський. – К.: Преса України. – 2003. – 388 с.
10. Ковалинський В.В. Школа Пелагеї Терещенко // Уикенд. – №42 (626). –2012 – 18 жовтня. – С.30.
11. Київ у дні окупації нацистської навали. – К.Л., 2003. – С. 510 – 512.
12. Мовчун А.І. Кожна річ має в собі частинку мого Я... (Музей Бориса Грінченка в Києві). / А.Мовчун / Дивослово – 2011. –№9.– С.58 – 62.
13. Слабошпицький М.Ф. Українські меценати / М.Ф. Слабошпицький. – К.: М.П.Коць: Ярославів Вал, 2001. – 328 с... іл.
14. Києвлянин. – №181. – 1901. – 3 лип. – С.2
15. Києвлянин. – №308. – 1901. – 7 лист. – С.2
16. <http://shevcbs.kiev.ua/?path=0/2/1757/9841&id=9843>

Антонина Мовчун

Дома, как и люди, много помнят...

(О музейной экспозиции Киевского университета имени Бориса Гринченко «История архитектурного памятника на Бульварно-Кудрявской 18/2»)

В статье рассказывается о создании в помещении ректората Киевского университета имени Бориса Гринченко музейной экспозиции «История архитектурной памяти на Бульварно-Кудрявской 18/2» (теперь ул. Воровского, 18/2).

Ключевые слова: Киевская женская торговая школа имени Пелагеи Терещенко, Третий Георгиевский передвижной госпиталь имени Муравьевых-Апостолов-Коробьиных, немецкая школа № 24, Киевский институт усовершенствования учителей.

Antonina Movchun

Buildings as Well as People Remember a lot....

About the museum exposition of Kyiv University named after Borys Hrinchenko «History of The Architectural Landmark in 18/2 Bulvarno-Kudriavska street»

This article is described the creation of the museum exhibition «History of the architecture on the Bulvarno-Kudryavsky 18/2» (now St. Vorovskogo, 18/2) in the Kiev Boris Grinchenko University administration building.

Key words: Kiev female trade school of Pelagia Tereshchenko, third mobile hospital named George Muravyovs-Apostiles-Korobyinyh, German secondary school № 24, Kyiv Advanced teachers' Institute.